

Nicolae Iuga

*Literatura perennis
și revoluțiile culturale
ale veacului din urmă*

— eseu —

Sumar

1. Ce anume pune lumea în mișcare?	7
2. Literatura este mai adevărată decât Istoria	11
2. 1. Homo fictus	11
2. 2. Literatura ca „știință a răului” (tragedia antică)	14
2. 3. Literatura ca „știință” a Binelui, Socrate ca model etic	21
2. 4. Literatura ca „știință” despre fericire	35
2. 5. Literatura ca „știință” despre moarte	56
2. 6. Literatura ca propedeutică filosofică	61
3. Esența vieții exprimată în câteva metafore perene	67
3. 1. Fenomenul curgerii timpului	67
3. 2. Metafora curgerii râului la Heraclit	68
3. 3. Metafora curgerii vegetației	70
3. 4. Metafora ca mit comprimat	71
3. 5. Râul nu este uniform, ci diform ca viața însăși	72
3. 6. Accentele axiologice la Lucian Blaga	73
3. 7. Metafora Mării la Hegel	76
3. 8. Alte metafore contemporane, Henri Bergson și Teilhard de Chardin	78

4. Patru revoluții culturale	81
4. 1. Revoluția culturală în URSS	81
4. 2. Revoluția culturală în China	90
4. 3. Revoluția culturală universală social-media	100
4. 4. Revoluția culturală americană contemporană	111
4. 4. 1. O mișcare neo-bolșevică	111
4. 4. 2. Visul american, de la reverie la coșmar	114
4. 4. 3. Care va fi următoarea „revoluție culturală” în Europa?	125
5. Swift și Noica despre moarte ca binefacere	129
5. 1. Un exercițiu contrafactual: ce ar fi dacă am fi nemuritori?	129
5. 2. Filosoful Constantin Noica repovestind un basm românesc	136
6. Ultimul concept filosofic contemporan ca substrat pentru literatură, știință și filosofie	145

1. Ce anume pune lumea în mișcare?

Lev Nikolaevici Tolstoi a fost, fără îndoială, una dintre cele mai cuprinzătoare minți ale umanității, lucru dovedit prin vastitatea epică a romanelor sale. Și am putea numi „cuprindere a minții” ceea ce Aristotel arăta ca fiind cunoașterea cauzelor prime, în speță două astfel de cauze: (i) cauza eficientă, cea care pune lumea în ansamblu în mișcare, care face trecerea de la haos la cosmos, mișcătorul nemișcat, o cauză care nu este la rândul ei efectul altei cauze, mișcarea primă (*proton kineoun*) și (ii) cauza finală, finalitatea, scopul pentru care se face un lucru, țelul (*telos, autothelia, autarkeia*). Analiza detaliată a acestor cauze și a speciilor lor este una istorică, deci empirică, și este nevoie într-adevăr de o cuprindere mai deosebită a minții cu referire la fapte, este nevoie de multă inteligență și de fantezie.

Să dăm așadar cuvântul contelui Tolstoi, cu un pasaj din Epilogul la romanul *Război și pace*. Vedem un tren în mers. Cine sau ce îl pune în mișcare? Lumea va spune că locomotiva. Dar locomotiva, rândul ei, de către cine este pusă în mișcare? Unul va spune că locomotiva merge pentru că i se mișcă roțile. Altul, mai prost, va zice că locomotiva este mișcată de către fumul pe care îl lasă în urma ei, purtat de vânt. Iar altul, încă și mai prost, va zice că dracul este cel care pune în mișcare locomotiva. În fine,

se va găsi unul inteligent, care va arăta că locomotiva este pusă în mișcare de aburul comprimat în cazan. Oricât ar părea de curios, dintre toate aceste explicații una singură este satisfăcătoare în calitate de cauză primă aristotelică: explicația bazată pe intervenția dracului. Cei care spun că mișcarea fumului sau a roților determină mișcarea locomotivei, vor rămâne la nivelul aparențelor și vor rata adevărata explicație cauzală. Cel care va explica mișcarea locomotivei prin comprimarea aburului în cazan va furniza o explicație cauzală științifică, dar o explicație care nu va fi niciodată completă. Comprimarea aburului în cazanul locomotivei are la rândul ei o altă cauză, anume căldura, care determină la nivelul moleculelor apei transformarea energiei calorice în energie cinetică, iar noțiunile de energie calorică și cinetică vor necesita la rândul lor alte explicații cauzale și așa mai departe la infinit. Efectul produs este rezultatul unei cauze, care la rândul ei este efectul altei cauze premergătoare ș.a.m.d. În schimb, explicația mitologică bazată pe intervenția unei forțe supranaturale – malefice sau benefice, nu are importanță – este singura completă și care formal nu poate fi contrazisă. Pentru a o contrazice, va trebui mai întâi să răsturnăm paradigma, adică fie să demonstrăm că dracul nu există, ceea ce e mai greu (la fel de greu ca și a demonstra că dracul există), fie să respingem de principiu apelul la supranatural, ceea ce ne readuce din nou în șirul natural infinit al relației empirice cauză – efect.

Tot așa stau lucrurile și cu cauzalitatea finalistă. Să-l ascultăm din nou pe Tolstoi. O albină îl înțeapă pe un copil, iar copilul poate să creadă că scopul albinelor este acela de a-i înțeapa pe oameni. Poetul, văzând cum albina zboară din floare în floare, va

putea spune că scopul albinelor este acela de a face natura mai frumoasă. Apicultorul va putea spune că scopul albinelor este acela de a aduna polen. Zoologul, văzând cum albinele lucrătoare le hrănesc pe cele tinere, va putea spune că scopul albinei individuale este acela de a perpetua specia. Botanistul – că scopul albinelor îl constituie polenizarea plantelor etc. etc. Dar cu cât omul se ridică cu mintea mai sus în căutarea unor scopuri mai generale, cu atât el devine mai conștient că un scop final ultim al mișcării formelor de viață îi este inaccesibil.

Având în vedere această cunoaștere limitată, să examinăm totuși câteva dintre cauzele care i-au pus pe europeni în mișcare, atunci când au întemeiat marile imperii coloniale. Sigur, cauzele generale, de fundal, au fost setea de bogăție și glorie prin acapărarea de noi teritorii, pornirea de cotropire și jaf, dar aceste cauze au îmbrăcat și forme specifice. În afară de supunerea sângeroasă, prin război, a populațiilor indigene, în America de Sud colonizatorii spanioli sau portughezi le-au dat aborigenilor băuturi spirtoase, ca să le poată lua mai ușor aurul. În India, europenii le-au dat bani de argint ca să primească în schimb mirodenii, dar la un pronunțat schimb de ne-echivalente, mirodeniile cumpărate din India fiind vândute în Europa de zeci de ori mai scump. Apoi în China, colonizatorii englezi le-au dat băștinașilor să consume opiu, pentru ca aceștia să se lase mai ușor exploatați la sânge. Dar ce fel de opiu ideologic le dau americanii de azi celor de la care iau resursele naturale pe mai nimic? Sunt chestiuni care ar merita examinate cu un plus de atenție.

Se vorbește mult despre o „mare migrație a popoarelor” care a avut loc între secolele III – IX, sau despre popoarele migratoare

(goți, huni, gepizi, vandali, bulgari, slavi, pecenegi, kazari, mongoli, tătari etc.) venite dinspre Est, din imensitatea Asiei și care au devastat Europa secole de-a rândul, dar se vorbește mai puțin sau chiar deloc despre o migrație în sens invers, o migrație a popoarelor europene din secolele XVI – XIX atât spre Vest cât și spre Est, având ca rezultat „colonizarea” celorlalte continente și exploatarea cruntă a populațiilor băștinașe. Popoarele migratoare asiatice au ajuns în Europa oarecum fortuit, din cauza Marelui Zid Chinezesc. Inițial aceste popoare nomade și războinice, în căutare de noi pășuni pentru turmele lor, s-au pus în mișcare din centrul Asiei spre sudul acestui continent, dar s-au lovit de Zidul Chinezesc. Această construcție gigantică, cu o lungime totală de peste 20.000 de km, a fost orientată pe direcția Est – Vest tocmai spre a opri popoarele migratoare să meargă spre Sud și a orientat la rândul ei nestăvilitul șuvoi migrator spre Vest, până în Europa. Consecințele au fost, între altele, prăbușirea Imperiului Roman și o perioadă de anarhie și decădere a Europei pentru câteva sute de ani.

2. *Literatura este mai adevărată decât Istoria*

2. 1. Homo fictus

Primul care a observat acest lucru a fost filosoful grec Aristotel. Explicația este foarte simplă. Poetul – într-un sens mai extins al termenului, creatorul de literatură în general – nu va povesti lucruri care s-au întâmplat cu adevărat, ci lucruri „care s-ar fi putut întâmpla”, lucruri imaginate. Istoricul și poetul se deosebesc prin aceea că unul povestește întâmplări care au avut loc, iar celălalt întâmplări care ar fi putut să se petreacă. De aceea, „Poezia este mai filosofică și mai aleasă decât Istoria, căci poezia povestește mai mult ceea ce este general, pe când istoria, ceea ce e particular” (*Poetica* IX, 1451 b). Sau altfel spus, literatura de ficțiune (poezie, roman etc.) este mai cuprinzătoare decât întâmplările efective din viața reală. Un roman de exemplu va spune întotdeauna mai multe despre om ca personaj literar și, deci, generalizabil, decât poate să spună despre om ca persoană reală faptul divers publicat în ziare, faptele consemnate în procesele verbale ale Poliției etc.

Ideea a fost reluată în secolul XX de către scriitorul englez E. M. Forster (1879-1970). Într-un eseu scipitor, *Aspecte ale romanului*,

¹ Vezi traducerea românească: E.M. Forster, *Aspecte ale romanului*, București, ELU, 1968.

Forster susține că de fapt nu există o singură specie umană, homo sapiens, așa cum o numesc biologii, ci două: omul real din viața de zi cu zi, homo sapiens și omul din literatură, personajul literar, care nu are o existență reală, concretă, omul oarecum fictiv pe care Forster, spre deosebire de *Homo sapiens*, îl numește *Homo fictus*. Și Forster face o demonstrație convingătoare, comparând actele esențiale din viața omului la cele două specii, cinci la număr: nașterea, alimentația, somnul, dragostea și moartea. Primul act și ultimul, nașterea și moartea, nu sunt experiențe propriu-zise pentru noi, pentru că fiecare dintre noi luat ca individ nu știe practic nimic despre propria sa naștere și nici despre moartea sa. În schimb scriitorul de proză de ficțiune își va permite să pretindă că știe totul despre nașterea și despre moartea personajelor sale. Iată, așadar, două evenimente esențiale din viața oricărui om cu privire la care – cum spunea Aristotel – Literatura este mai cuprinzătoare și mai adevărată decât Istoria. Autorul de proză de ficțiune, scriitorul de romane este de fapt atotștiutor cu privire la personajele sale, omul real nu este niciodată atotștiutor, nici față de apropiații săi și nici măcar față de sine însuși.

Tot așa stau lucrurile și cu celelalte acte esențiale din viața omului: alimentația, somnul și dragostea. În roman, faptul că omul mănâncă nu este prezentat decât dacă felul în care o face spune ceva despre caracterul lui, sau numai dacă în timpul mesei a vorbit cu ceilalți comeseni ceva interesant și important pentru derularea acțiunii ulterioare a romanului etc. În roman, faptul că omul doarme sau felul în care doarme nu este prezentat pur și simplu degeaba, ci numai dacă eventual omul este atacat de către cineva în timp ce doarme, sau dacă a avut un vis care poate să aibă o anumită relevanță în ceea ce privește destinul ulterior al personajului etc. Deci iată că, spre deosebire de omul concret din viața

de zi cu zi, în roman alimentația și somnul sunt prezentate numai în ceea ce au acestea esențial și în măsura în care prezintă un sens pentru destinul omului. La fel stau lucrurile și cu dragostea. Romancierul va ști tot despre trăirile sufletești ale celor doi îndrăgostiți și va reuși să le exprime mai bine decât o fac oamenii din realitate.

De aceea oamenii reali, atunci când vor fi îndrăgostiți, vor trăi propria lor poveste de iubire vrând-nevrând după poveștile de iubire ale personajelor preferate, își vor modela, conștient sau nu, comportamentul unul față de celălalt și își vor exprima sentimentele unul către celălalt, având ca modele personaje din romanele de dragoste sau eroi din filmele de dragoste, uneori preluând chiar și limbajul lor. Noi exprimăm ceva ce am învățat, foarte puțini dintre noi suntem originali, dar foarte mulți dintre noi ne facem iluzia că am gândit chiar noi înșine ceea ce am spus. Deci, nu omul real are cuvântul cel mai important de spus atunci când este vorba de dragoste, ci personajul literar, adică tot povestea de dragoste din romane sau filme va fi esențialul, va bate viața mai des decât viața bate filmul. Acesta este de fapt avantajul pe care, din capul locului, îl are homo fictus asupra lui homo sapiens, acela că autorul romanului sau al scenariului de film, prin convenție, își prezintă personajul ca și cum i-ar cunoaște complet viața interioară, iar noi acceptăm această convenție. Și noi, la rândul nostru, putem cunoaște mai bine personajele din romane, decât pe cunoscuții noștri, pe prieteni sau pe cei pe care îi iubim. Prietenii, cunoscuții sau persoanele pe care le iubim ne pot face oricând surprize neplăcute, se pot preface fără ca noi să ne dăm seama, ne pot minți și ne pot înșela, însă personajele din romane sau din filme niciodată. Pe oamenii reali îi putem cunoaște foarte bine până la un punct, dar niciodată fără rest, în schimb pe eroii din literatură îi cunoaștem întotdeauna fără rest. „Viața reală este mai puțin